

**ДЖЕРЕЛА ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ РОСІЙСЬКИХ
ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ СХІДНОЮ ГАЛИЧИНОЮ
ТА ПІВДЕННОЮ БУКОВИНОЮ
ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914–1917)
(спроба огляду за довідковими виданнями)**

Питання створення і функціонування російських тимчасових регіональних державних інституцій на окупованих Російською імперією у період Першої світової війни західноукраїнських землях донині перебуває практично поза увагою українських вчених-інститутознавців та істориків. Досі немає жодної монографії, присвяченої цьому складному періоду розвитку іноземних державних інституцій в Україні. Єдина розвідка, що ставила за мету спеціальне дослідження історії тимчасового військового російського генерал-губернаторства Східної Галичини та всієї політики Російської імперії на західноукраїнських землях, здійснена нещодавно російським істориком А. Бахтуріною¹. Підготовка такої праці, безперечно, робить честь молодому російському науковцю. Але, на наш погляд, вона не може претендувати на ґрунтовне висвітлення всіх аспектів цієї складної проблеми. Це перша монографія науковця, якого, поза сумнівом, більше цікавили питання загальнополітичні, аніж інституціоналістські, хоча діяльності генерал-губернаторства впродовж 1914–1915 та 1916–1917 рр. присвячені дві окремих глави. Практично нічого нового порівняно із згаданою монографією не внесла і нова її праця, присвячена діяльності російської адміністрації та політиці Росії щодо національних окраїн імперії в період Першої світової війни².

До того ж, і це для нас є суттєвим, саме джерельне підґрунтя праці виявилось неповним, адже використані фонди лише трьох російських державних архівів (Архів зовнішньої політики Російської імперії, Державний архів Російської Федерації, Російський державний військово-історичний архів), спогади виключно російських діячів тощо. Іншими словами, монографія написана без використання відомостей українських архівів та української мемуаристики. Таким чином, огляд діяльності російської окупаційної адміністрації представлений А. Бахтуріною односторонньо, переважно з російської точки зору.

Тому нам видається доцільним підняти питання про джерельну базу дослідження історії російського генерал-губернаторства Галичина. Це потрібно для того, щоб привернути увагу істориків-інститутознавців до малодослідженого періоду історії державних установ в Україні, розкрити зміст і значення тих джерел, які допоможуть повноцінно та об'єктивно висвітлити діяльність російського окупаційного режиму на Західній Україні.

Останнім часом в опрацюванні питань оприлюднення інформації, дотичної джерельній базі дослідження, зокрема, в Україні, відбулися значні зрушення. Упродовж останніх 8 років у рамках видавничої програми “Архівні зібрання України” світ побачили путівники Центрального державного історичного архіву України у м. Львові³, Держархівів Чернівецької⁴ та Івано-Франківської областей⁵. Варто нагадати, що перші два з цих видань розкривають склад і зміст фондів тих архівів, які досі з різних причин ще не оприлюднювали повної інформації про свій фондочий склад. Серед архівних скарбів згаданих архівів наявні фонди тимчасових адміністративно-військових російських інституцій 1914–1917 років на окупованій території. Також вже підготовлений до друку рукопис путівника Держархіву Тернопільської області, який теж містить розгорнуті анотації на документи фондів аналогічних установ губернського та нижчого рівнів. Слід зауважити, що перед тим довгий час була широко оприлюднена лише інформація про фонди Центрального державного історичного архіву України у м. Києві⁶.

Від 1991 р. в Україні активно публікуються і републікуються спогади українських політичних діячів початку ХХ ст., що розкривають зміст і результати російської політики на Галичині та Буковині. Насамперед це мемуари Д. Дорошенка „Мої спомини про недавнє-минуле”, перший том яких присвячений саме „Галицькій руїні” – адже під такою назвою в українських колах залишився період російської окупації Галичини 1914–1917 рр.

Якими ж були історичні та політичні підстави створення російських тимчасових адміністративних органів у Галичині?

Світова політико-економічна криза початку ХХ ст. призвела до розв’язання першого в історії людства всесвітнього збройного конфлікту. Велику роль відігравали в ньому питання національні, оскільки у двобій між собою вступили найбільші світові колоніальні імперії. Усі вони мали поневолені народи або в складі основної території (Австро-Угорська, Оттоманська, Російська), або ж величезні колонії за морем (Британська, Германська, Французька). Перерозподіл володінь в Європі, як і колоній за морем був основним питанням, що мала врегулювати війна. Особливим ставленням до підкорених націй і народів вирізнялася Росія, яка офіційно претендувала на спадщину Східної Римської (Візантійської) імперії („Москва – третій Рим”), пропагувала панславізм, стверджувала, що їй належить провід над усіма слов’янськими народами. Крім того, так само офіційно насаджувалася ідея єдиного російського народу від Карпат до Камчатки, „виправлення кордонів на Заході” тощо.

Виконуючі такі плани, російські війська, перетнувши у серпні 1914 р. державний кордон з Австро-Угорщиною, здійснили військову окупацію Східної Галичини та Північної Буковини. Проте це і на практиці, і в геополітичних задумах російських політиків не було лише військовим заходом. Очільники тогочасної Росії спробували здійснити, за висновком А. Бахтуріної, „безпрецедентну спробу реалізувати в умовах війни завдання злиття Галичини з Російською імперією як органічної її частини”⁷.

Організаційно-адміністративною формою такої спроби стало створення *Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини* з центром у Львові як основного регіонального органу керівництва політичним, економічним, культурним та конфесійним життям підкореного краю в умовах продовження військових дій на цій та сусідній території. Офіційною датою відкриття генерал-губернаторства стало 29 серпня (11 вересня) 1914 р., коли був виданий відповідний наказ Верховного Головнокомандувача⁸. Центром нової адміністративної одиниці Російської імперії став Львів. Влада начальника краю поширювалася на театр військових дій та найближче заплілля, а до складу генерал-губернаторства входили чотири створені в різні часи губернії. Три з них: Львівська, Тернопільська та Чернівецька – були організовані одразу, у вересні 1914 р., а Перемишльська – у березні 1915 р., коли царське командування плекало надії щодо окупації території усїєї Галичини.

Доля самої цієї інституції була бурхливою: після поразки російської армії у травні-червні 1915 року практично вся територія Західної України (крім 8 повітів Тернопільщини) повернулася під владу Австро-Угорщини, а генерал-губернатор з канцелярією і всі російські установи перебралися до Києва. Імператорським указом від березня 1916 р. посаду начальника краю було скасовано. Лише після Брусиловського прориву 1916 р. у липні того ж року адміністративну одиницю відродили під новою назвою: *Генерал-губернаторство областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни*, з центром спочатку у Тернополі, а зі жовтня 1916 р. – у Чернівцях. Очевидно, що у такій зміні назви відбився крах російської спроби приєднання Галичини до Російської імперії, визнання власної неспроможності запровадити тут режим повної русифікації. Складалося наново створене адміністративне об'єднання лише з двох губерній: Тернопільської та Чернівецької. У такому статусі воно проіснувало до квітня 1917 р., коли Тимчасовий уряд Росії створив *Обласний комісаріат Галичини і Буковини*. А внаслідок липневого наступу 1917 р. німецьких та австро-угорських військ Росія остаточно втратила Західну Україну, завершив тим самим історію свого управління в Галичині та Буковині. Але цей останній етап ми залишаємо іншим дослідникам, оскільки за Тимчасового уряду відбулися суттєві зміни не лише у назвах, але й принципах діяльності, повноважень, керівного та кадрового складу установ.

Документним наслідком діяльності російських установ на західноукраїнських землях стали архівні фонди самого генерал-губернаторства, його структур, підлеглих установ, а також інституцій губернського та повітового рівнів. Вони розпорочені по архівосховищах двох центральних державних архівів та трьох держархівів областей, уже названих нами. Разом це 40 фондів установ різного рівня загальним обсягом трохи більше 8,5 тис. справ.

Найбільша кількість документальних джерел зберігається в Центральному державному історичному архіві України у м. Києві. Це основні фонди, створені в наслідок діяльності самого генерал-губернаторства: ф. 361, *Канцелярія військового генерал-губернатора Галичини*, один опис, 3.349 од. зб. за 1914–1917 рр., та *Штаб військового генерал-губернатора Галичини*, ф. 363, один опис, 370 од. зб. за 1914–

1917 рр. На жаль, опубліковані в старому і повністю застарілому путівнику (нещодавно йому виповнилося 50 років) відомості не дають змоги винести повноцінне уявлення про склад і зміст названих фондів. Основна увага в анотаціях до фондів приділена боротьбі цих органів з революційними (більшовицькими) організаціями у військах, революційними настроями тощо. Зрозуміло, що це було важливою, але не основною складовою діяльності російського генерал-губернатора, особливо ж у 1914–1916 рр., коли ані революційного військового руху, ані більшовиків там не існувало. З іншого боку, це відбиває дійсно значні функції поліцейських установ, насамперед політичної поліції. Жандармське управління при військовому генерал-губернаторі активно боролось з явними та уявними австрійськими шпигунами. Першою їх жертвою став греко-католицький митрополит Андрій Шептицький. Арештували не тільки його, але і всі його папери, бібліотеку тощо. Там намагалися відшукати докази політичної діяльності найавторитетнішого галицького священика, духовного провідника українського народу⁹.

В анотації до фонду Штабу генерал-губернатора навіть відсутня коротка довідка про фондоутворювача (крім крайніх дат фонду). В історичній довідці про Канцелярію генерал-губернатора не зазначено, що при відновленні в 1916 р. згадана інституція отримала іншу назву: Генерал-губернаторство областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни. Це має суттєве значення, адже саме так, за архівними правилами (назва фонду подається за останньою офіційною назвою фондоутворювача), мав би називатися в путівнику і весь фонд. Утім, за будь-якими нормами не можна вважати коректною наведену в путівнику назву фонду, адже там пропущено суттєву інформацію щодо статусу генерал-губернаторства як тимчасового.

Разом з тим анотації містять певну змістовну інформацію, що має значення для нашої теми. Зокрема, в історичній довідці про фонд Канцелярії військового генерал-губернатора вказано на чітке розмежування адміністративних функцій обох установ: перша здійснювала цивільне управління окупованими теренами Галичини і Буковини, а Штаб керував тилловими військовими частинами, що перебували на згаданій території.

З анотації на документи фонду Канцелярії тимчасового військового генерал-губернатора можемо з'ясувати, що там наявні цілі документи з історії організації місцевої російської влади. Насамперед це матеріали комісії із складання проекту положення про управління краєм, проекти тимчасового положення про судоустрій Галичини, а також інші „накази, циркуляри, розпорядження та листування щодо організації губернських і повітових установ на території Галичини та Буковини”. Особливу увагу привертають обов'язкові постанови генерал-губернатора про введення військової цензури для друкованих видань, лекцій, кінофільмів та вистав, листування з організації переселення галичан в Україну та на Кавказ, щодо нагляду за польськими національними організаціями („Коло Польське”, „Головний народний комітет”, „Союзи стрільців” тощо). Присутні тут і фінансові документи: листування щодо фінансування установ генерал-губернаторства, звіти про витра-

чання коштів, відомості про ревізії військово-окружного контролера. Наявність останньої категорії джерел свідчить про досить заплутані взаємини військової (фронтної, окружної) та цивільної (адміністративно-військової) адміністрацій, складності в організації діяльності самого генерал-губернаторства.

Виходячи з того факту, що згаданий фонд є основним та найбільшим за обсягом джерелом з історії російського генерал-губернаторства Галичина, на сьогодні не можна визнати за достатню ту вторинну інформацію, яка розкрита у названому путівникові.

Відомості про зміст іншого фонду (Штабу військового генерал-губернатора Галичини) є надто стислими. З них можна лише дізнатися про наявність у фонді карти-схеми управління Галичиною, організацію військово-політичної служби, боротьбу з дезертирством. Є в фонді так само накази і циркуляри військового генерал-губернатора¹⁰.

Наведених відомостей достатньо, щоб продемонструвати особливості створення та діяльності генерал-губернаторства як військово-адміністративного регіонального органу влади, з дихотомними (цивільними та військовими) функціями, що відбилося навіть у його структурі. Адже жодне інше генерал-губернаторство (історичне, як Новоросійське та Бесарабське, Київське, Подільське та Волинське тощо, або ж тимчасове, як Одеське, Миколаївське, Кременчуцьке та ін.) не мало одночасно двох виконавчих структур у вигляді канцелярії та штабу.

За розробленим першим генерал-губернатором генерал-ад'ютантом графом Г. Бобринським Положенням нова адміністративна структура ставала проміжною ланкою між армією та прифронтною територією, а військовий генерал-губернатор безпосередньо підпорядковувався головному начальнику постачання фронту. Військове управління генерал-губернаторства зосереджувалося в штабі і здійснювалося управліннями: інтендантським, з квартирних задоволення військ, військово-санітарному, військово-ветеринарному, військово-окружного контролера і комендантських. Функції цивільного управління належали канцелярії генерал-губернатора, а безпосередніми виконавцями їх мали стати губернатори, градоначальник Львова і начальники повітів.

Проте на практиці загальні організаційні питання, крім генерал-губернатора, вирішувалися також керівництвом Львівського укріпленого району, а найголовніше – в управліннях головного начальника постачання армій Південно-Західного фронту. Панувала повна неузгодженість і дублювання функцій між цивільними і військовими установами, а, зрештою – безконтрольність місцевої адміністрації, контролювати яку військове відомство практично не могло¹¹.

Специфічними установами в місцевостях Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни, була система органів з оцінки збитків, завданих військовими діями, та надання допомоги населенню, яке потерпіло від війни. 15 листопада 1915 р. за наказом тимчасового військового генерал-губернатора був створений Головний комітет з надання допомоги потерпілому від війни населенню, очолюваний помічником генерал-губернатора з цивільної частини. Фонд цієї установи зберігається

нині в Держархіві Чернівецької області (Ф. 960, один опис, 58 од. зб. за 1915–1918 рр.). Крім визначення розмірів та видів допомоги, організації її безпосереднього надання потерпілому населенню, створення повітових благодійних комітетів та пунктів харчування, комітет займався також наданням медичної допомоги, розробленням плану боротьби з епідеміями, ревізією надлишків сільськогосподарської продукції та продуктів харчування¹².

Наявна в інших центральних та регіональних архівах України інформація розповідає про фонди російських установ нижчого (губернського) рівня. Насамперед, це фонд *Канцелярії Перемишльського губернатора*, що зберігається у ЦДІАЛ (ф. 645, один опис, 236 од. зб. за 1915–1916 рр.)¹³. Нагадаємо, що ця губернія ввійшла до складу генерал-губернаторства Галичини найостаннішою, й існувала там дуже недовго – практично три місяці. В анотації до фонду питання створення та особливостей діяльності установи практично не висвітлені, окрім факту, що “політичну й адміністративну владу на її території здійснював губернатор”. Немає навіть згадування про те, що Перемишльська губернія не була окремим адміністративним тілом, а входила до російського генерал-губернаторства Галичина. Проте склад документів висвітлено досить повно, і через це все ж такі розкритий механізм управління. Всі документи розбиті на три блоки: політико-адміністративне управління, здійснення поліцейського контролю, фінансово-господарські питання. Матеріали першого блоку містять директивні документи самого губернатора та вищих інстанцій, донесення про хід військових дій, відомості про розгортання мережі російських установ та закладів, а потім – підготовку та проведення евакуації місцевого населення, адміністративних інституцій губернського й повітового рівнів (очевидно, що така робота була пріоритетною за умов короткого існування самої губернії). Серед іншого увагу привертають документи щодо конфесійних питань (навращення греко-католиків на православ'я, призначення священників у парафіях тощо). Як відомо, конфесійні проблеми займали не аби яке місце і в діяльності всього генерал-губернаторства Галичина. Поліційні питання в анотації висвітлені скромніше, без конкретних вказівок, за якими ж установами та особами був встановлений нагляд. Очевидно, що це ті ж польські, єврейські й українські громадські та політичні організації, які дошкуляли цьому регіональному органу російської влади. Фінансово-господарські питання вичерпувалися обліком прибутків губернії та утриманням адміністративного персоналу включно з губернатором, що легко пояснюється коротким терміном існування самої губернії. Після вигнання російської армії з Перемишлянщини канцелярія губернатора продовжувала існувати у Києві аж до першої ліквідації генерал-губернаторства у березні 1916 р.

У Держархіві Чернівецької області перебуває фонд *Канцелярії Чернівецького губернатора* (ф. 283, один опис, 510 од. зб. за 1914–1917 рр.)¹⁴. В історичній довідці зазначено, що російські війська тричі займали Буковину в ході Першої світової війни: з 2 по 20 вересня 1914 р.; з 27 вересня 1914 по 21 лютого 1915 р.; з 18 червня 1916 по 3 серпня 1917 р., тому російська інституція з управління Буковиною існувала найдовше. До того ж саме сюди, у Чернівці, з жовтня 1916 р. перемістився

і центр наново створеного Генерал-губернаторства областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни. Функції канцелярії губернатора як вищого органу виконавчої влади в регіоні було описано змістовніше, ніж у путівнику ЦДІАК України: „встановлення нагляду за особами, які підозрюються у вчиненні опору російському уряду, були ворожо налаштовані проти російської влади, організацію висилки вглиб Росії, розшук дезертирів, боротьба з шпигунством, мародерством та порушенням законів, накладання штрафів на порушників постанов військового часу, боротьба з епідеміями, епізоотіями, відкриття лікувальних та навчальних закладів, відновлення промисловості та підприємницької діяльності, матеріальна допомога населенню”.

У Держархіві Тернопільської області знаходиться фонд *Канцелярії Тернопільського губернатора* (ф. 322, один опис, 626 од. зб. за 1914–1918 рр.). Ця установа була єдиною з російських адміністративних утворень військового часу, що фактично не припиняла своє функціонування на території Тернопільщини від створення у серпні 1914 до евакуації у липні 1917 р. (вже у статусі канцелярії губернського комісара Тимчасового уряду). Серед найважливіших документів цього фонду: циркуляри та накази Верховного головнокомандувача Російської армії (1915–1917), Головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту (1915) циркуляри та розпорядження військового генерал-губернатора Галичини і Тернопільського губернатора (1914–1916), телеграми штабу 9-ої армії про забезпечення збереженості мостів, переправ і шляхів сполучення. Наявність таких документів свідчить про своєрідний статус такого губернатора як військового та цивільного адміністратора, його підпорядкованість переважно військовій владі у вигляді Верховного головнокомандувача та фронтового командувача. Серед інших документів канцелярії привертають увагу велика кількість різнопланових статистичних відомостей: щодо території губернії, кордонів, ґрунтів, корисних копалин та природних ресурсів, кількості населених пунктів, довжину шляхів, наявність фабрик, заводів, інших підприємств здебільшого аграрного призначення, навчальних закладів тощо. Збирання таких відомостей свідчить про бажання російської влади досягнути свої територіальні набутки, розробити певну програму їх використання у господарських та політичних цілях. На жаль, у наявній інформації не відбилися питання адміністративно-поліційної діяльності губернатора: нагляд за потенційними ворогами російського режиму з числа політично активних поляків, українців та євреїв, здійснення контролю за їх пересуванням, настроями, спроби вирішити конфесійні питання шляхом надання адміністративних переваг православної церкви.

Фактично цими шістьма фондами вичерпано джерельну базу вищих установ тимчасового генерал-губернаторства Галичини. Як бачимо, не вистачає канцелярії Львівського губернатора, інформація про імовірність збереження і місце знаходження якої взагалі відсутня. Немає і будь-яких відомостей щодо існування інших російських губернських установ, обов'язкових у внутрішніх адміністративних одиницях: фінансових, податкових, аграрних тощо. З цього можна зробити висновок, що повноцінної губернської інфраструктури, подібної до діючих у внутрішніх губерніях, не встигли створити, принаймні до кінця війни. Така констатація супе-

речить висновку А. Бахтуріної, що “цивільне управління губерніями на Галичині, незалежно від принципів, закладених у Положенні 19 серпня, стало формуватися за схемою, прийнятою в Російській імперії”¹⁵. На нашу думку, шановна дослідниця, спираючись у своїй аргументації лише на оголошення тернопільського губернатора Чарторизького, не зважила весь процес формування адміністративних органів, який у житті не регулювався ані положенням про їх створення, ані деклараціями окремих губернаторів. Реальні потреби регулювання місцевого життя в умовах постійного пересування фронту і фактичного перебування всіх трьох губерній генерал-губернаторства у зоні військових дій або ж найближчому запіллі призводили до пріоритету військових методів керівництва та вирішування наявних проблем.

Вочевидь таким чином відбилася перемога військового відомства над Міністерством закордонних справ. Перше насамперед цікавили суто утилітарні питання використання завойованої території. А МЗС переймалося введенням повноцінної адміністрації і максимальним злиттям Галичини з іншою територією Російської імперії ще до повоєнного арбітражу. Крім того, не виключалася і можливість використання місцевих адміністративних та громадських установ за умови визнання ними російського проводу. Саме так було зроблено щодо австро-угорських судів, які перейшли під російську зверхність практично без будь-якої трансформації навіть у процедурі (виносили рішення іменем австро-угорського цісаря)¹⁶. Таким чином, утилітарний підхід переміг геополітичний.

Можна назвати єдину не військову і не пов’язану з військовими питаннями установу генерал-губернаторства вже другого періоду, яка дійсно існувала, і документи якої дійшли до нас. Це було *Управління спостерігача за навчальною частиною* Тимчасового військового генерал-губернатора в областях Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни. Цей фонд з Держархіву Чернівецької області відноситься до останнього періоду діяльності генерал-губернаторства (1916–1917), містить всього 20 од. зб.¹⁷ До функцій управління входило спостереження за підготовкою до навчального процесу та станом шкіл у повітах, відкриття нових навчальних закладів. Але очевидно, що така суто цивільна установа просто не встигла розгорнути свою діяльність на окупованих територіях Західної України, й її наявність – той виняток, який підтверджує загальне правило.

На першому плані перебували, як ми вже зазначали, військово-утилітарні потреби. Все це було влучно відзначено А. Бахтуріною: “...щодо Галичини Раду міністрів цікавили дві проблеми: можливі економічні прибутки від отримання нових територій та вирішення адміністративних проблем управління, – все інше залишалося поза увагою урядових кіл”¹⁸.

Питання збирання грошових надходжень у вигляді податків та різноманітних зборів належало до компетенції *Управління фінансів* генерал-губернаторства. На жаль, такий фонд відсутній у будь-якому з українських архівосховищ, але певну інформацію щодо нього можна отримати з документів підвідомчих установ. Збереглися 4 фонди окружних фінансових інспекторів Чернівецької губернії, які містять 11 справ лише за 1917 р. (Ф. 967, 968, 969, 970)¹⁹. Але їх існування свід-

чить, що управління фінансів створило свою власну мережу установ, поділивши губернії на *округи управління фінансовими справами*, межі яких не співпадали з повітами (у Чернівецькій губернії було чотири округи). Керівники цих округів (інспектори) здійснювали оподаткування власників промислових і торгівельних підприємств, видавали патенти на відкриття нових, стягували гербовий та інші збори на користь російської держави.

Діяльність адміністративно-поліційних органів російської влади можна розкрити за документами фонду *Управління Чернівецького поліцмейстера Чернівецького губернського поліцейського управління* (Ф. 456, один опис, 53 од. зб. за 1916–1917 рр.)²⁰. З його документів стає відомим про основні функції управління поліцмейстера в прифронтовій губернії: виділення приміщень для розквартирування військ, військовополонених, військових шпиталів та лікарень; облік та розшук службовців австрійських установ; притягнення до відповідальності порушників розпоряджень, виданих російською військовою владою; арешт осіб, звинувачених у шпигунстві, крадіжках, дезертирстві; конфіскація продуктів і товарів, придбаних з метою спекуляції; видавання дозволів на відкриття промислових і торгівельних підприємств; видавання грошової допомоги населенню, постраждалому внаслідок військових дій; а також мобілізація місцевих мешканців для риття шанців.

Узагалі саме цей напрямок діяльності російської адміністрації виглядає достатньо задокументованим у тих фондах поліційних установ, що збереглися до нашого часу. Так, у Держархіві Чернівецької області – це 4 фонди дільничних приставів Чернівецької міської поліції (85 од. зб. за 1916–1917 рр.), 4 фонди дільничних начальників Чернівецької міської військової міліції (80 од. зб. за 1914–1917 рр.). Функції військової міліції, створеної ще 1914 р. під час першої окупації Буковини, багато у чому дублювали дії звичайної поліції. Специфічними завданнями був розшук осіб, які переховувалися від переслідувань, дезертирів, розслідування карних злочинів у прифронтовій смузі, нагляд за підозрюваними у шпигунстві, видавання дозволів на перевезення вантажів. Досить значним є фонд Чернівецької міської в'язниці при Чернівецькому губернаторові, який дає уявлення про особливості російської пенітенціарної політики в окупованій губернії (Ф. 234, один опис, 795 од. зб. за 1912–1917 рр.)²¹.

Експлуатація корисних копалин та природних багатств у такому контексті виглядало основним завданням російської тимчасової адміністрації. У зв'язку з цим на Буковині виникла спеціальна установа: *Рада у справах майна Православної релігійного фонду*, створена за наказом тимчасового генерал-губернатора Галичини Ф. Трепова від 18 листопада 1916 р. Очолював її Чернівецький губернатор В. Лігін, який здійснював розгляд попередніх прибутково-видаткових кошторисів, річних звітів, видавання авансів, асигнування коштів на утримання православної церкви та управління її майном. Такий фонд (Ф. 978, один опис, 2 од. зб.) наявний нині у Держархіві Чернівецької області²². Фактично це була російська надбудова над історичною інституцією Буковини – Православним релігійним фондом, створеним ще 1786 р. рішенням Придворної військової ради відповідно до Духовного

регламенту Габсбурзької імперії з метою управління, збереження та використання коштів, лісових угідь, рибних господарств, будівництва та ремонту церков, парафіяльних будинків, утримання священників та їх удів, допомоги незаможним студентам тощо. Православному фонду належала значна кількість лісів, пасовиськ, рибних господарств, рудників, які приносили або мали приносити значний прибуток, що витрачався для потреб підтримання православ'я. Російська влада спробувала використати ці прибутки на власний розсуд, але короткий період її повноважень не надав можливості розгорнути таку діяльність.

Діяльність установ нижчого рівня представлена наявними в усіх трьох держархівах областей фондами повітових начальників. Така посада вводилася з серпня 1914 р. на підставі “Тимчасового положення про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими за правом війни” від 19 серпня 1914 р. Як відомо, російська адміністрація не змінила традиційного поділу українських губерній Австро-Угорської імперії на повіти (нім. – *Bezirk*, рос. – *уезд*). Кількість таких адміністративних одиниць у кожній новоствореній губернії була приблизно однаковою – 15 повітів. До функцій згаданих начальників як єдиної адміністративно-поліційної структури місцевого рівня відносилися і цивільні, і військові питання. До перших належали: контроль за дотриманням законодавства Російської імперії, управління цивільним життям повіту; до других – здійснення матеріального забезпечення військових частин, що знаходилися на території повіту, розквартирування солдатів, утримання поліційного апарату, керівництво та нагляд за діяльністю органів міського та сільського самоврядування.

Найбільша кількість документів, що відбивають діяльність російських повітових начальників (9 фондів), зосереджена у Держархіві Івано-Франківської області. Причому це фонди повітових начальників усіх трьох губерній генерал-губернаторства Галичина: 5 фондів Чернівецької (Городенківського, Коломийського, Косовського, Печеніженського та Снятинського), три – Тернопільської (Надвірнянського, Станіславського і Тлумацького), один (Долинського) – Львівської. Така концентрація фондів пов'язана з тим, що впродовж 40-х та 50-х рр. минулого століття вони були передані з центральних та обласних державних архівосховищ до згаданого держархіву²³. Зasadничою ознакою такого передавання послужила сучасна адміністративна належність території тодішніх повітів. Згадані фонди разом містять 975 од. зб. за 1914–1918 рр. Збереженість фондів різна: від 374 справ управління Коломийського повітового начальника до двох справ – Надвірнянського. Хронологічні межі документів зазвичай охоплюють другий період існування генерал-губернаторства (1916–1917). Тільки у складі фондів управлінь Долинського та Коломийського повітових начальників до нас дійшла незначна кількість документів 1914–1915 рр.

Значний обсяг обов'язків повітових начальників складали до поліційно-наглядові функції: організація діяльності поліцейських урядників, розшук дезертирів, військовополонених, інших осіб, підозрюваних у шпигунстві та злочинах, формування робітничих загонів з військовозобов'язаних, охорона військового

майна та оборонних споруд, надання допомоги населенню, постраждалому від військових дій, реквізицію худоби та фуражу для військових потреб тощо.

Ще 7 фондів управлінь повітових начальників наявні у Держархіві Чернівецької області. Це фонди начальників Вашківецького, Вижницького, Заставнівського, Кіцманського, Серетського, Сторожинецького, Чернівецького повітів²⁴. Загальний обсяг цих фондів – 617 справ за 1915-1917 рр. Це означає, що перший період російської адміністрації на Буковині представлений обмеженою кількістю джерел, а другий – трохи більшою. З анотацій до фондів можна дізнатися додатково, що повітові начальники збирали відомості про кількість православних, греко-католицьких та католицьких церков та священнослужителів, національний склад населення повітів.

У Держархіві Тернопільської області зберігається лише один аналогічний фонд – управління начальника Збараського повіту (Ф. 370, один опис, 801 од. зб.). Там наявні оголошення і обов'язкові постанови військового генерал-губернатора Галичини, обіжники, розпорядження Тернопільського губернатора (1914–1917), що надходили для відома і виконання від цих вищих інстанцій. Також серед документів згаданого фонду відбилася інформація про економічний та господарський стан повіту, основні заняття та списки населення (станом на 1915 р.), його середньорічні прибутки, відомості про притягнення місцевих мешканців до будівельних робіт, необхідність надання продовольчої допомоги та ін. Російська влада збирала також відомості про приватні земельні володіння, посівні площі, стан посівів, збирання і обмолот сільськогосподарських культур в поміщицьких та селянських господарствах, кількість великої рогатої худоби, коней та овець, про стан бджільництва тощо. На окрему увагу заслуговують справи про конфіскацію майна австрійських державних органів і установ, церков, приватних осіб, що здійснювалися російською владою впродовж 1914–1915 рр., та передавання їх у підпорядкування Міністерства земельних справ Росії. Це однозначно свідчило про спроби змінити розподіл земельної власності в Галичині на користь росіян ще у ході Першої світової війни.

Таким чином, з не менш ніж 45 управлінь повітових начальників, створених російською владою впродовж 1914-1915 рр., з різною мірою повноти в українських архівах нині представлено лише 17, причому переважна більшість – документами другого періоду їх існування.

Дихотомність російської адміністрації Західної України полягала ще і в тому, що не тільки цивільні органи займалися вирішенням військових проблем, але і військові установи здійснювали адміністративне управління окупованою територією. Тому обов'язково слід згадати невеличкі фонди таких інституцій, що зберігаються в ЦДІАЛ України. Це фонд *Управління начальника гарнізону російських військ м. Ряшева* (Ф. 747, один опис, 12 од. зб. за 1914–1915 рр.)²⁵. З документів фонду стає зрозумілим, що, крім суто військових питань, начальник гарнізону займався забезпеченням квартирами офіцерів та урядовців, підтриманням належного санітарного стану міста і залізничних вузлів, і навіть надавав дозволи на відкриття бакалійних крамниць. Підтриманням у належному стані залізниці займався *Завіду-*

вач пересуванням російських військ Галицького округу (Ф. 749, один опис, 13 од. зб. за 1916–1917 рр.)²⁶.

Таким чином, можна стверджувати, що джерельна база діяльності російського Тимчасового військового Галицьке генерал-губернаторства та підлеглих йому установ досить репрезентативно представлена в українських архівах. Такі документи зосереджені в двох центральних історичних архівах та трьох державних архівах західних областей. Найбільша кількість фондів зберігається в Держархіві Чернівецької області. Разом з тим доводиться констатувати, що повністю відсутні фонди канцелярії Перемишльського губернатора, великої частини управлінь повітових начальників Львівської та Тернопільської губерній, а також значної кількості установ низового рівня, історична доля і місце знаходження яких невідомі.

-
1. *Бахтурина А. Ю.* Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. – М.: «АИРО-XX», 2000. – 264 с.
 2. *Її ж.* Окраны Российской империи: государственное управление и национальная политика в годы Первой мировой войны (1914–1917). – М.: РОССПЭН, 2004. – 392 с. (Ця монографія містить два параграфи про Галицьке військове генерал-губернаторство: С. 117–167).
 3. Центральний державний історичний архів України, м. Львів: Путівник. – Львів, К., 2001. – 412 с. або наступні його видання.
 4. Державний архів Чернівецької області: Путівник. – К.–Чернівці, 2006. – Т. 1: Фонди дорадянського періоду. – 454 с.
 5. Державний архів Івано-Франківської області: Путівник. – К., 2008. – Т. 1: Фонди періоду до 1939 р. – 464 с.
 6. Центральний державний історичний архів УРСР в Києві: Путеводитель. – К., 1958. – 348 с.
 7. *Бахтурина А. Ю.* Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. – С. 9.
 8. Там само. – С. 77.
 9. Там само. – С. 155–159.
 10. Центральний державний історичний архів УРСР в Києві: Путеводитель... – С. 73–74.
 11. *Бахтурина А. Ю.* Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. – С. 79.
 12. Держархів Чернівецької області: Путівник... – Т. 1. – С. 122–123.
 13. Центральний державний історичний архів України, м. Львів: Путівник... – С. 44.
 14. Державний архів Чернівецької області: Путівник... – Т. 1. – С. 113–114.
 15. *Бахтурина А. Ю.* Окраны Российской империи: государственное управление и национальная политика в годы Первой мировой войны... – С. 137.
 16. *Її ж.* Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны... – С. 83–85.
 17. Держархів Чернівецької області: Путівник... – Т. 1. – С. 118–119.
 18. *Бахтурина А. Ю.* Окраны Российской империи: государственное управление и национальная политика в годы Первой мировой войны... – С. 127.
 19. Держархів Чернівецької області: Путівник... – Т. 1. – С. 123–124.

20. Там само. – С. 127.
21. Там само. – С. 127–131.
22. Там само. – С. 119–120.
23. Держархів Івано-Франківської області: Путівник... – Т. 1. – С. 55–61.
24. Держархів Чернівецької області: Путівник... – Т. 1. – С. 115–117.
25. Центральний державний історичний архів України, м. Львів: Путівник... – С. 92–93.
26. Там само. – С. 94.